Journal of The Research in Islamic Education Issues

68

Vol. 33
Autumn 2025

Research Paper

Received:
15 August 2024
Revised:
12 November 2024
Accepted:
03 August 2024
Published:
23 September 2025
P.P: 143-192

ISSN: 2251-6972
E- ISSN: 2645-5196

Designing a Model of Islamic Education Based on the Intellectual Framework of the Supreme Leader

Homa Rahmani[1]

DOR: 20.1001.1.22516972.1404.33.68.7.1

Abstract

Education and upbringing constitute one of the most pivotal concerns in any society or system. Accordingly, the Supreme Leader, the highest political authority in the country and a prominent figure in the Islamic world, has repeatedly emphasized this issue in his speeches. The primary objective of this research is to design a model of Islamic education grounded in the intellectual framework of the Supreme Leader. This study is applied in purpose, qualitative in approach, and employs thematic analysis as its methodological strategy. The research corpus consists of 491 speeches delivered by the Supreme Leader throughout his leadership tenure. A census sampling method was used, meaning the entire population of relevant speeches constituted the sample. Data were extracted from documentary and online sources, coded through document indexing, and analyzed using thematic analysis techniques. Based on this analysis, a procedural model of Islamic education was developed and illustrated. The study identified 11 organizing themes and 66 basic themes, which were further classified into five overarching meta-themes. Findings confirm that, according to the Supreme Leader's perspective, Islamic education is rooted in scientific, philosophical, and religious foundations. Adherence to these foundations ensures that educational content and direction remain aligned with the path toward human perfection. His Eminence considers the three essential pillars of education to be: the educator (teacher), the learner (student), and the educational methodology. Achieving both ultimate and intermediate goals of Islamic education requires the adoption of appropriate strategies for utilizing human and physical resources, implemented through well-structured programs and optimized methods. Continuous monitoring and evaluation are also deemed essential throughout this process. The proposed model can serve as a guiding framework for aligning the national education system with the vision of an Islamic civilization.

Keywords: Islamic education, statements of the Supreme Leader, Islamic civilization.

1. Assistant Professor, Department of Islamic Theology Education, Farhangian University, Tehran, Iran.
homa.rahmani@yahoo.com

Cite this Paper: Rahmani'H.(2025). Designing a Model of Islamic Education Based on the Intellectual Framework of the Supreme Leader. The Research in Islamic Education Issues, 33(68), 163-192

Publisher: Imam Hussein University

© **Authors**

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) .

۶۸
المجلد: ۳۳
خریف ۱٤٤۷
ورقة البحث
تاریخ الاستلام: ۱۰ صفر ۱۴۴۶
تاریخ المراجعة: ۱۰ جمادی‌الاول ۱۴۴۶
تاریخ المقبولة: ۰۹ صفر ۱۴۴۷
تاریخ النشر: ۰۱ ربیع‌الثانی ۱۴۴۷
صص: ۱۹۲-۱۶۳
ISSN: 2251-6972
E- ISSN: 2645-5196

تصمیم نموذج التربیة الإسلامیة علی أساس المنظومة الفکریة آیت‌الله الخامنه‌ای(مدظله‌العالی)

هما رحمانی [۱]

اَلْمُلَخَّص

یعد التعلیم من أهم القضایا المرکزیة فی أی نظام أو مجتمع، ولهذا السبب أثار آیة الله خامنئی، باعتباره أحد الشخصیات البارزة فی العالم الإسلامی، هذه القضیة مراراً وتکراراً فی تصریحاته. یهدف هذا البحث إلی تصمیم أنموذج التعلیم فی المنظومة الفکریة عند آیة الله الخامنئی. ومن حیث غرضه العملی، یعتمد هذا البحث منهجًا نوعیًا وهو من نوع التحلیل الموضوعی. مجال الدراسة: ۴۹۱ من أقواله خلال فترة قیادته. وتم تحلیل البیانات بأسلوب التحلیل الموضوعی بعد جمع الوثائق والإنترنت، وتم تصمیم ورسم نموذج عملیة التربیة الإسلامیة. خلال هذا البحث، تم تحدید ۱۱ موضوعًا تنظیمیًا و۶۶ موضوعًا أساسیًا، تم تصنیفها إلی ۵ مواضیع شاملة. وخلص إلی أنه من وجهة نظر آیة الله الخامنئی، فإن التربیة والتعلیم الإسلامی لها أسس علمیة وفلسفیة ودینیة، من شأنها أن تحافظ علی محتوی التعلیم ومساره فی الاتجاه الصحیح نحو الکمال. ویعتبر قداسته أن أهم عناصر التعلیم والتدریب هی الفاعل (المعلم)، والموضوع (الطالب)، وطریقة التعلیم. إن تحقیق الأهداف النهائیة والمتوسطة للتربیة الإسلامیة یتطلب اعتماد استراتیجیة مناسبة فی مجال استغلال الموارد البشریة والمادیة، والتی سیتم تفعیلها بالخطة والطریقة الصحیحة. کما أن المراقبة والتقییم المستمر هو إجراء مهم وضروری. ویمکن وضع هذا النموذج علی رأس حرکة نظام التعلیم فی البلاد علی مستوی الحضارة الإسلامیة.

الکلمات الرئیسیة: التربیة الإسلامیة، أقوال آیةالله الخامنه‌ای، الحضارة الإسلامیة.

۱- أستاذ مساعد بقسم التربیة الإسلامیة، اکادیمیة فرهنجیان، طهران، إیران.

الاستشهاد: رحمانی، هما.(۱۴۴۷). تصمیم نموذج التربیة الإسلامیة علی أساس المنظومة الفکریة آیت‌الله الخامنه‌ای(مدظله‌العالی)، مجلة الفصلیة البحث فی قضایا التربیة الاسلامیة، ۱۹۲-۱۶۳. DOR:20.1001.1.22516972.1404.33.68.7.1

الناشر: جامعة الامام الحسین (ع)
© المؤلفون
المؤلفون هذه المقالة متاحة لك بموجب رخصة المشاع الإبداعی (CC BY).

نشریه پژوهش در تعلیم و تربیت و اسلامی

طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری(مدظله‌العالی)

همارحمانی[1]

۷۲

سال سی و سوم
پاییز ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۲۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۲
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱
صص: ۱۹۲-۱۶۳

شاپا چاپی: ۶۹۷۲-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۱۹۶-۲۶۴۵

چکیده

تعلیم‌وتربیت یکی از محوری‌ترین مسائل در هر نظام و جامعه‌ای است، از همین رو مقام‌معظم‌رهبری به عنوان عالی‌ترین مقام در نظام سیاسی کشور و از شخصیت‌های برجسته جهان اسلام بارها در بیانات خود آن را مطرح کند. هدف اصلی پژوهش، طراحی الگوی تعلیم‌وتربیت در منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی، رویکرد اتخاذی کیفی و از نوع تحلیل مضمون است. میدان مطالعه ۴۹۱ مورد از بیانات مقام معظم رهبری در طول دوره زعامت ایشان است. روش نمونه‌گیری تمام‌شماری بوده و حجم نمونه برابر جامعه منظور شده است. داده‌ها پس از فیش‌برداری اسنادی، اینترنتی به شیوه‌ی تحلیل مضمون مورد تجزیه وتحلیل قرارگرفتند و الگوی فرایندی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی طراحی و ترسیم شد. طی این مطالعه ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده و ٦٦ مضمون پایه شناسایی شد که در۵ مضمون فراگیر دسته‌بندی شدند. نتایج پژوهش موید این مطلب است که در دیدگاه مقام معظم رهبری، تعلیم‌وتربیت‌اسلامی دارای مبانی علمی، فلسفی و دینی است که توجه به این مبانی محتوا و مسیر تعلیم و تربیت را در مسیر صحیح و رو به سوی کمال حفظ و هدایت خواهد کرد. معظم له، مهمترین ارکان تعلیم‌وتربیت را کارگزار (معلم)، موضوع(دانش‌آموز) و روش تعلیم و تربیت می‌داند. دستیابی به اهداف غایی و واسطی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی، نیازمند اتخاذ راهبرد مناسب در زمینه بهره‌گیری از منابع انسانی و فیزیکی است که با برنامه و روش بهینه عملیاتی خواهد شد. در این مسیر، پایش و ارزیابی مداوم، اقدام مهم و ضروری است که باید انجام شود. این الگو می‌تواند سرلوحه حرکت نظام تعلیم‌وتربیت کشور در تراز تمدن اسلامی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: تعلیم و تربیت اسلامی، بیانات مقام معظم رهبری، تمدن اسلامی

۱. استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.
homa.rahmani@yahoo.com

استناد: رحمانی، هما؛(۱۴۰۴). طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری(مدظله‌العالی)؛ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۹۲-۱۶۳. DOR: 20.1001.1.22516972.1404.33.68.7.1

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

© نویسندگان

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

تعلیم‌وتربیت نقش بسیار مهمی در رشد و توسعه انسان‌ها، جوامع و کشورها دارد. این فرآیند با همکاری و هماهنگی بین خانواده، مدرسه و جامعه، می‌تواند به شکل‌گیری افرادی با دانش، مهارت، ارزش‌های اخلاقی و توانایی‌های اجتماعی قوی و همچنین‌به توسعه پایدار جامعه و تمدن‌ها منجر شود. تعلیم‌وتربیت با تقویت و ارتقای سطح دانش، مهارت و شکوفا کردن استعدادهای افراد به آنها این امکان را می‌دهد که توانمندی‌های خود را افزایش داده و بهره‌وری خود را در زمینه‌های مختلف بالا ببرند و شیوه‌های صحیح برای ارتباط و تعامل با دیگران را فرا گیرند (بیانات، ۱۳۸۱/۴/۲۶). آموزش وپرورش باید نیازهای رشد کودکان را درک کرده و پاسخ دهد و ثمره این آموزش وپرورش باید تربیت جوانانی باشد که تفکر مستقلی دارند و قادرند خلاقانه چالش‌های زمان خود را برآورده کنند، روح‌ایده آل گرایی، تعهد، تعامل با جهان و آینده‌نگری داشته و بتوانند از ظرفیت‌های خود بهینه استفاده نمایند (رحمانی، ۱۴۰۱). تعلیم باید طوری باشد که ذهن را بسازد، مغز را فعال کند و در درجه اول شوق به دانستن را در دل متعلم ایجاد نماید (بیانات، ۱۳۸۱/۴/۲۶). تربیت نیز با شکوفایی استعدادهای خدادادی در هر انسان، جهت‌ایجاد اعتدال در زندگی و با قصد رسیدن به اهداف و کمال مطلوب صورت گیرد، تربیت یعنی پرورش دادن و به فعلیت رسانیدن استعدادها وایجاد تعاون و هماهنگی میان آن استعدادها، تا متربی بتواند به حد اعلای کمال خود برسد (شیخ سامانی و همکاران، ۱۴۰۲). حجتی (۱۳۸۶) تربیت را تنظیم قوای بشری می‌داند که حسن رفتار او را در جنبه‌های مادی و معنوی زندگی ضمانت می‌کند. تربیت اسلامی، شناخت خدا به عنوان رب یگانه‌ی انسان و جهان و برگزیدن او به عنوان رب خویش و تن دادن به ربوبیت او و تن زدن از ربوبیت غیراست (باقری، ۱۳۸۹). تعلیم‌وتربیت‌اسلامی فرآیند زمینه سازی و هدایت متربی در مسیر شکوفایی فطرت در جهت تحقق آگاهانه و اختیاری حیات طیبه است (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰). بنابراین، تعلیم‌وتربیت‌اسلامی، زیربنای حیات، اساس فضیلت، ریشه حقیقت نور راه، فروغ جان و راهنمای انسان به سوی سعادت در همه شئون زندگی است (انصاریان، ۱۳۷۶). به عبارت دیگر، انسان باید چنان ساخته شود که با دوری از رذایل و آلودگی‌ها، استعدادهای عالیه‌ی روحی و ملکوتیش شکوفا شده و

چنان به کمالات علوی و فضایل ملکوتی آراسته گردد که استعدادها و لیاقت قدم نهادن در آستان قرب ربوبی را کسب و با وصال به حق، به سعادت جاودان برسد (چراغ چشم، ۱۳۸۹).

یک نظام تعلیم‌وتربیت صحیح و کاربردی، آثار و نتایج مثبت زیادی در جامعه برجای می‌گذارد. توسعه فرهنگی و رشد اقتصادی از جمله نتایجی است که به تعلیم‌وتربیت پیوسته است. فرهنگ به نوبه خود متکی است به فکر، اندیشه و جهان‌بینی. یعنی نوع تلقی انسان و مجموعه انسانی از جهان و عالم وجود و هستی و آفرینش که پایه اصلی فرهنگ و تمدن است (بیانات، ۱۳۹۸/۲/۱۱). در حوزه فرهنگی تعلیم‌وتربیت به فرآیند انتقال دانش، تاریخ، هنر و ادبیات بین نسل‌ها کمک می‌کند و موجب تقویت هویت فرهنگی جامعه می‌شود. افراد با آموزش در نظام تعلیم‌وتربیت به طور فعال در فرآیندهای سیاسی و اجتماعی جامعه شرکت و به ارتقای دموکراسی، حقوق بشر و عدالت اجتماعی کمک می‌کنند. نظام تعلیم و تربیت، بستر لازم برای رشد و توسعه اقتصادی را فراهم می‌کند و با آموزش مهارت‌های لازم و ارتقا سطح دانش و فناوری، زمینه اشتغال‌زایی، توسعه کسب و کارها، نوآوری و پیشرفت علمی و صنعتی را ایجاد می‌کند. در اسلام، تعلیم‌وتربیت به منظور توسعه کامل انسان و رشد روحی و جسمی او، به عنوان یک وظیفه مهم و جدی مورد توجه قرار می‌گیرد. اسلام به علم و دانش ارزش ویژه‌ای می‌دهد و تربیت اسلامی بر تحصیل و یادگیری فعال، تفکر، استدلال منطقی و توانایی تحلیل و بررسی ایده‌ها تأکید دارد و به مؤمنان توصیه می‌کند که در جستجوی دانش بوده و بهره‌مندی از آن را در سیره زندگی خود داشته باشند. درواقع انتخاب الگوی تربیتی صحیح، یکی از شیوه‌های مؤثر در تربیت انسانی است. در حال حاضر یکی از معضلاتی که هزینه‌های گزافی را بر نظام‌های آموزشی تحمیل کرده است، فقدان یا نقص الگوی تربیتی کارآمد است.

الگو، نظام متغیرهایی است که در ارتباط باهم، امکان شناخت، هدایت و کنترل تغییرات را فراهم می‌سازند. در پرتو الگو، نقشه راه و برنامه هدایت تغییرات طراحی و تدوین می‌شود، درواقع الگو مجموعه‌ای از متغیرها و زیر متغیرهایی است که در سطوح اصلی، فرعی و تبعی حول منطقی مشخص نظام گرفته‌اند(خدیوی ، ۱۳۹۵). به کمک الگو می‌توان مولفه‌های موجود و رابطه آن‌ها را به‌خوبی شناخت ، اصولاً الگو به دنبال کشف روابط است. دین اسلام به عنوان یک طرح جامع، کامل، فراگیر، هماهنگ و منسجم شامل خطوط اصلی و روشها، بایدها و نبایدها، فضائل و رذائل،

اهداف و ابزار، مسئولیتها و تکالیف است که هدف آن، کمال انسان و تامین سعادت همگانی است. لذا تعالیم اسلامی باید به عنوان منبع الهام تکلیف و مسئولیت افراد و سازمان ها بویژه نهاد تعلیم‌وتربیت قرار گیرد تا موجبات بالندگی فردی، سازمانی و اجتماعی را فر اهم آورد.

لازمه تحقق تمدن اسلامی، تلاش برای نظام‌سازی و اداره مطلوب کشور است. انقلاب اسلامی که با هدف اجرا و نهادینه‌سازی احکام اسلامی ظهور کرده است، باید بتواند الگویی مطلوب و کارآمد از اداره عمومی را به جهان عرضه نماید تا زمینه پذیرش الزامات تمدن نوین اسلامی را در دیگر کشورهای جهان نیز ایجاد کند. این نظام‌سازی، منوط به استخراج، طراحی و تدوین الگوهای اجرایی مدیریتی است. ازحوزه‌های مهم مدیریتی، ارائه الگوی اثربخش در تعلیم‌وتربیت منابع انسانی به عنوان مهمترین سرمایه جامعه است. تربیت انسان‌های مومن، متعهد، کارآمد و انقلابی و طراحی الگویی مطلوب و کارآمد در این ساحت از دغدغه قابل تامل متولیان تعلیم‌وتربیت کشور بوده و نیازمند پژوهش‌های دقیق بسیاری است. در این راستا توجه به رهنمودهای خردمندانه و جهت‌گیری متعالی امامین انقلاب، راهگشا و ضروری می‌نماید. با این وجود تحقیقات اندکی در خصوص ویژگی و مولفه‌های تعلیم‌وتربیت‌اسلامی از منظر نظام فکری رهبران انقلاب اسلامی انجام شده است. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال اصلی است که الگوی تعلیم‌وتربیت مبتنی بر بیانات مقام‌معظم‌رهبری چگونه می‌باشد؟ براین اساس ابتدا به احصاء ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی مفهومی پرداخته و سپس جهت همسوسازی، شبکه مضامین الگوی تربیتی ترسیم شده و شکل گرفته است.

مبانی نظری

جهان هستی با اراده خالق منان به صورت مستمر راه تکامل و تعالی را می‌پیماید و هر جزیی که ازاین اراده عظیم الهی تبعیت نکند، محکوم به فناست. انسان به عنوان اشرف مخلوقات که راهبری تحول و تکامل آن را برعهده دارد، نمی‌تواند ازاین قاعده کلی مستثنا باشد. دراین برهه از تاریخ بشری، ملت‌هایی می‌توانند پایدار بمانند و دراین تحولات نقش سازنده‌ای را ایفا کنند که عملکرد آنها مبتنی بر راهبری خردمندانه، آرمانی متعالی، طرح ریزی راهبردی، هدف‌گذاری بلند مدت و کوتاه مدت و ارزیابی مستمر عملکردها باشد (قلی‌زاده،۱۳۸۱). راهبری خردمندانه و

جهت‌گیری متعالی، فقط توسط انسان‌های دانا، مسئول، متعهد و چشم انداز محور و مبتنی بر الگوهای تعلیم‌وتربیت امکان‌پذیر است. بنابراین، تعلیم‌وتربیت افراد یک جامعه محوری‌ترین و اساسی‌ترین موضوعی است که به مثابه یک نظام باید مورد توجه گیرد، این نظام دارای مبانی، ارکان و اصول، اهداف، راهبردها و ارزشیابی است که به طور هماهنگ باهم کار می‌کنند و در مسئله تربیت تاثیر بسزایی دارند. در ذیل به تفصیل هر کدام توضیح داده شده است:

۱- مبانی تعلیم و تربیت

مبانی تربیت شامل گزاره‌هایی است که به عنوان پی‌نهاد تربیت انسان محسوب می‌شود. پی‌نهادهای تربیت از علوم مختلف استنباط می‌شود و می‌تواند ماهیت علمی، تجربی، زیستی، عرفانی، دینی، فلسفی و ... داشته باشد (بهشتی، ۱۳۸۸) و بر همین اساس مبانی تعلیم‌وتربیت در قالب مبانی علمی، فلسفی، دینی، جامعه شناختی و ... قابل طبقه‌بندی است. محورهای مهمی که در بیانات مقام معظم رهبری و در خصوص مبانی تعلیم‌وتربیت قابل استنباط است عبارتند از:

الف) مبانی علمی: غزالی معتقد است انسان موجودی است مرکب از نفس و بدن. حقیقت آدمی همان نفس اوست که او را همان روح، عقل، قلب یا دل می خوانند. انسان که متشکل از ابعاد جسمانی و روانی می‌باشد صرف نظر از صفاتی که به طور مشترک با موجودات زنده دیگر دارد از لحاظ قوای ناطقه، ابزارسازی و رشد مدنیت از سایر حیوانات متمایز بوده، مسیر بهینه سازی و ترقی را طی می‌نماید تا به اهداف مادی و معنوی نایل شود. در جریان تاریخ تعلیم و تربیت، مسئله تربیت منطبق با طبیعت بشر مطرح شده و به قبول این اصل می‌رسد که شکوفایی استعدادهای آدمی با توسل به یافته‌های علوم مثبته نظیر زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی و روانشناسی هدایت و تسهیل می‌شود. تربیت آنگاه عملی و نظام‌مند است که بر پایه امور بنیادین و ویژگی‌ها و خصائص ساختاری انسان و جهان بنا شده باشد و اصول و شیوه‌های آن برآمده از آن امور باشد (رضایی و همکاران، ۱۳۹۷).

ب) مبانی دینی: منظور از مبانی دینی، مبانی الهیاتی و باورهای دینی هستند. این گونه مباحث در شمار مبانی اساسی فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آید. بر اساس دیدگاه اسلامی، دین در تنظیم و هدایت تربیت، نقش محوری دارد و لذا باید در فلسفه تربیتی

جامعه اسلامی ایران، نحوه نقش آفرینی و حدود وظایف آن در زندگی افراد مشخص شود. مبانی دینی تعالیمی هستند که عمدتاً قواعد و مقررات زیستن انسان را مطرح می‌کنند و ضمن روشن ساختن ماهیت انسان و نگرش شناختی جهان به غایت زندگی، معرفت انسانی و ارزشهای مورد قبول او در سراسر هستی اش توجه می‌نمایند.

ج) مبانی فلسفی: فلسفی اندیشیدن یعنی اینکه فکر کنیم که هستیم؟ چه می‌کنیم؟ چرا چنین می‌کنیم؟ و تمام این چیزها را چگونه توجیه می‌کنیم؟ تعلیم‌وتربیت با دنیای اندیشه‌ها و فعالیت‌های عملی سرو کار دارد. عقاید خوب به کردار خوب رهنمون می‌شود و کردار نیکو اندیشه‌های خوب به دنبال دارد. برای اینکه در فرآیند تعلیم‌وتربیت رفتار عاقلانه وجود داشته باشد، مربی به چیزهایی نیاز دارد که فلسفه آنها را فراهم می‌کند مانند درک جریان‌های فکری، طبیعت، اندیشه‌ها، زبانی که برای تعلیم‌وتربیت به کار می‌بریم و چگونگی تعامل اینها با امور عملی. فلسفه شیوه‌ای است برای بهبود کیفیت زندگی؛ زیرا به ما کمک می‌کند تا به چشم‌انداز وسیعتر و عمیقتری از وجود انسان و جهان دسترسی یابیم (اوزمن و کراور، ۱۳۹۶، ۱۹). مبانی فلسفی تربیت انسان در اسلام، شامل مبانی عام خداشناسی (وحدانیت، عالمیت، ربوبیت، خالقیت، ولایت و... خدا)، هستی‌شناسی (تصویر کلی از جهان هستی، مبدا و مقصد جهان هستی، وجود و روابط مقولات طبیعت) معرفت شناسی(شیوه های کسب معرفت و حدود و ثغور آن) و مبانی خاص انسان‌شناسی (علم به انسان و احوال او در ابعاد کلی و جزئی، فردی و اجتماعی، تئوریک و عملی) است. تعلیم‌وتربیت‌اسلامی، از اصول و مبانی شکل گرفته که مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی است. بر همین اساس، هدایت انسان می‌بایست منجر به رسیدن به خدا و بندگی پروردگار شود. این تعلیم‌و تربیت خدامحور، انسان را موجودی دارای عقل، فطرت و غریزه می‌داند که استعداد شناخت، حقیقت‌جویی، کمال‌طلبی، فضیلت‌طلبی و عدالت‌جویی را دارد. همچنین انسان، موجودی اجتماعی و مدنی‌الطبع معرفی شده که با جامعه، داد و ستد، تعاون، تعامل، کنش و واکنش دارد که باید در برنامه‌ریزی تربیتی و آموزشی و اجرای این برنامه‌ها آنها را لحاظ کرد(کلیات نظام آموزش و پرورش، ۱۳۶۷، ۳۹-۴۳).

۲- اهداف تعلیم و تربیت

هدف در جریان تربیت به معنای وضع نهایی و مطلوبی است که بطور آگاهانه، سودمند تشخیص داده شده است و برای تحقق آن، فعالیت‌های مناسب تربیتی انجام می‌پذیرد به عبارت دیگر هدف نقطه مطلوبی است که قصد وصول به آن را داریم و در آن مسیر آگاهانه قدم بر می‌داریم (ملکی، ۱۳۹۰). وجود اهداف در هر نظام تربیتی از ضروریات آن نظام تلقی می‌گردد. در نظام تربیتی اسلام، بحث اهداف از کلیدی‌ترین مباحث بوده و جایگاه مهمی در آن دارد، چراکه بدون داشتن هدف و تعیین آن، امکان برنامه‌ریزی و نیز ارزیابی فعالیت‌های تربیتی به‌آسانی ممکن نیست. در تربیت فرزندان آن هم در جامعه اسلامی، داشتن هدف‌های الهی بسی مهم و تعیین‌کننده است. اهداف تربیت اسلامی به دو دسته غایی و واسطه‌ای تقسیم می‌شوند:

الف) هدف غایی: این اهداف جنبه فلسفی- عقیدتی داشته و بسیار کلی وتجریدی هستند و در حوزه عمل خبرگان نظام آموزش و پرورش قرار می‌گیرند به لحاظ کلیتی که دارند،گاها مبهم بوده و از جهات مختلفی قابل تفسیر می باشند (خدیوی، ۱۳۹۲، ۲۵۲۰). برخی هدف غایی را، رسیدن فرد به توحید در مرحله اعتقاد و عمل دانسته که پس از تحصیل چنین ایمان و اعتقادی، همهٔ اعمالش حاکی از بندگی او به خداوند متعال است (صالحی و یاراحمدی، ۱۳۸۷). برخی دیگر عبودیت، قرب به خدا و رسیدن به حیات طیبه (باقری،۱۳۸۵) را به عنوان هدف غایی تبیین کرده‌اند. نظام تربیتی باید همهٔ تلاش و همت خویش را در رساندن انسان به توحید در مرحلهٔ اعتقاد و عمل به‌کار گیرد و انسان‌هایی را تربیت نماید که توحید در ظاهر و باطنشان رسوخ کرده باشد و تمامی اعمال و رفتارشان بیانگر عبودیت خداوند متعال باشد.

ب) اهداف واسطه‌ای: هدف‌های واسطه‌ای، حلقه‌های میانی برای دستیابی به هدف غایی است که ارزش خود را از هدف نهایی به دست می‌آورند و در طول آن قرار می‌گیرند. هدف‌های واسطه‌ای، مسیر حرکت انسان را تا حدی مشخص می‌کنند و مجموعه‌ای را تشکیل می‌دهند که از به هم پیوستن آنها پیکره هدف غایی ساخته می‌شود. اهداف واسطه‌ای خود مشتمل بر اهداف اعتقادی، اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی – اقتصادی، مدنی، زیستی و اهداف شناختی است.

۳- ارکان تعلیم و تربیت

در هر تجربه یادگیری دو عامل معلم و دانش‌آموز در کار است که از هم متاثر می‌شوند. معلم نقش راهنما و همکار شاگردان را برعهده دارد. او نباید نقش دانای محض که می‌خواهد دانش خودرا منتقل کند، داشته باشد بلکه باید دانش‌آموزان را از راه فعالیت، تحقیق و پرورش به تفکر وادارد. معلم به‌ایجاد موقعیت‌ها و ساختن شرایط فعالیت، کار و تلاش دانش‌آموزان اقدام می‌کند و شرایط تجربه مفید را فراهم می‌سازد، همواره درصدد است تا فعالیتی نو برای شاگرد با توجه به علاقه و رغبتش فراهم کند. باید همواره ارتباط متقابلی میان دو رکن یاددهنده و یادگیرنده یا همان معلم و دانش‌آموز وجود داشته باشد. باید نسبت به‌این دو رکن پایه‌ای و اساسی اهمیت قائل بود. دانش‌آموز باید طوری تربیت شود که خود عامل باشد نه‌اینکه عمل شخص دیگری را تحمل کند. برنامه، روش و مطالب درسی باید مطابق تفاوت‌های افراد تنظیم شود تا موجب رشد تجارب، ساختار ذهنی و افزایش اطلاعات و تجارب دانش‌آموز شود (دیویی، ۱۳۸۲).

پیشینهٔ پژوهش

سلحشوری، یدالهی فرو خنکدار طارسی (۱۳۹۱) مبانی و مؤلفه‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام خمینی را توحیدمحوری، فطرت محوری، تزکیه محوری، اخلاق مداری و مؤلفه‌های آگاهی، خودشناسی،آزادی، استقلال و عدالت عنوان کرده‌اند.کهندل و همکاران (۱۳۹۴) نیز در مقاله خود با عنوان «ارتباط تعلیم‌وتربیت‌اسلامی با ساحت زیستی و بدنی سند تحول بنیادین مبتنی بر فرمایشات مقام معظم رهبری» هدف نهایی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی را رشد همه جانبه فرد در ابعاد مختلف جسمانی، عاطفی، ذهنی، عقلانی، اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی می‌دانند. تربیت بعد جسمانی به عنوان بستری برای رشد سایر ابعاد فردی است و در تعلیم‌وتربیت‌اسلامی نیز به این بعد توجه زیادی شده است. نصرت‌پناه و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله «اصول تعلیم‌وتربیت از دیدگاه مقام‌معظم‌رهبری در مأموریت‌های تربیتی سپاه» پس از استخراج و بررسی بیانات مقام‌معظم‌رهبری در حوزهٔ تربیت، سیزده اصل تربیتی شامل هشت اصل تربیت همراه جسم و روح، تدین، تعبد، تقرب، عبودیت، حیات طیبه، تفکر، تکریم در حیطهٔ اعتقادی و پنج اصل معلم، محتوا، محیط،

تکلیف و استمرار در حیطهٔ اجتماعی و یک اصل اخلاق در حیطهٔ اخلاقی مشخص کردند که این اصول باید در ماموریت‌های تربیتی سپاه مورد توجه قرار گیرد.

هادی‌اطهر و وجدانی (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان «رویکرد فرانهادی به تعلیم‌وتربیت با نظر به دیدگاه مقام معظم رهبری» با شناسایی و تبیین نقش اختصاصی مهم‌ترین نهادهای دخیل در تعلیم‌وتربیت و بررسی نسبت میان آنها از منظر مقام معظم رهبری، ۱۲ نهاد با نقش تربیتی، شناسایی و در چهار گروه نهادهای سیاست‌گذاری و راهبری کلان، نهادهای سیاستگذار - حمایتی - عامل، نهادهای عامل - حمایتی و نهادهای عامل دسته‌بندی و سپس دلایل ضعف تعاملات لازم میان نهادها را مطرح می‌کنند.

محمدی‌پویا و ترکاشوند (۱۳۹۸) در مقاله «تربیت زمینه‌ساز تمدن نوین اسلامی با تأکید بر اندیشه مقام‌معظم‌رهبری(مدظله العالی)» معنویت، علم‌گرایی، اخلاق، عقلانیت، عدالت، وحدت‌گرایی، پیشرفت، مجاهدت مداوم و پویایی فرهنگ را از مؤلفه‌های احصا شده تحقق تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام‌معظم‌رهبری تلقی کرده و به‌این نتیجه رسیده‌اند که تربیت مبتنی بر اسناد تحولی کشور، با اثرگذاری بر مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی، زمینه را برای تحقق تمدن نوین اسلامی فراهم می‌سازد. وجدانی (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی نسبت میان فلسفه تعلیم‌وتربیت با تمدن نوین اسلامی و تبیین فلسفهٔ تربیتی مطلوب بر اساس دیدگاه مقام‌معظم‌رهبری» آورده است که مقام‌معظم‌رهبری، پرورش نیروی انسان کارآمد در راستای ایجاد تمدن نوین اسلامی را بر مؤلفه نگاه اجتهادی و عالمانه به نظام تعلیم‌وتربیت رسمی و تدوین فلسفه تربیتی مناسب توصیه نموده‌اند. بر اساس یافته‌های این مقاله، در راستای هدف کلی تربیت یعنی پرورش سرمایهٔ انسانی تمدن اسلامی، ده هدف واسطه‌ای در هشت بعد معنوی، روانی- شخصیتی، اخلاقی، علمی، مدنی، فرهنگی -سیاسی، جسمی و حرفه‌ای- اقتصادی به دست آمد. محمدی پویا (۱۳۹۹) در مقاله «تبیین مطالبات مقام‌معظم‌رهبری از نظام آموزش وپرورش در گام اول انقلاب»، مطالبات رهبری در قالب چهار مقوله کلان سیاست‌گذاری آموزشی، معلم، محتوای آموزشی و فضای آموزشی احصا کرده است و با الگو قراردادن این مطالبات، سرلوحه حرکت نظام آموزش و پرورش در گام دوم انقلاب را مشخص کرده است.

بهرامی‌پور و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله خود با عنوان « نظریه تربیتی تمدن‌ساز اسلامی با تاکید بر دیدگاه مقام‌معظم‌رهبری»، مؤلفه‌های معنویت، علم گرایی، اخلاق، عقلانیت، عدالت، وحدت گرایی، پیشرفت، مجاهدت مداوم و پویایی فرهنگ را برای تمدن سازی نوین اسلامی شناسایی کرده و به این موضوع پرداختند که از دیدگاه تربیتی، ایشان دو بعد برای تمدن نوین اسلامی قائل هستند: بعد قدرت و نظامات پیشرفته با هدف کارایی استفاده بهینه از منابع و بعد معنویت که می‌توان آن را معادل اثربخشی رسیدن به هدف دانست. عبداله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹) در مقاله «تربیت سیاسی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، بر اساس نظریه فطرت» عنوان می‌کنند که در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بر مبنای نظریه فطرت انسان، مفاهیمی همچون عدالت خواهی، مشارکت‌طلبی، آزادی‌خواهی و مسئولیت‌پذیری از اصول بنیادین تربیت سیاسی اسلامی است که با تقویت دو حوزه بینش و نگرش شهروندان، جهت‌دهی به باورها و رفتارهای شهروندان صورت می‌گیرد. مجاهد و احمدی‌فر (۱۴۰۰) در مقاله «روش‌های تربیت سیاسی در نگره قرآنی و حدیثی مقام‌معظم‌رهبری»، ۱۲ روش تعامل با ادیان، عبرت‌آموزی از تاریخ، منطقی بارآوردن، علمی بارآوردن، موقعیت‌شناس بارآوردن، عمل‌گرا بارآوردن، اعطای بینش، برنامه‌ریزی جامع برای کارگزاران، ارائه برنامه سیاسی، عدالت باوری و عدالت‌جویی، زبده‌پروری نیروها و دشمن‌شناسی را به عنوان روش‌های استنباط شده از سخنان مقام‌معظم‌رهبری در ساحت تربیت سیاسی معرفی کرده است. همچنین نظری (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان«اخلاق حرفه‌ای در مراکز تعلیم و تربیت، با تأکید بر بیانه دوم گام انقلاب اسلامی» آورده است که مقام‌معظم‌رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ۲۲ ارزش اساسی و ۲۱ ارزش کاربردی در ۵ مقوله اخلاق حرفه‌ای فردی، اجتماعی، تربیت، تعلیم، مراکز تعلیم‌وتربیت جمع‌بندی و بر اساس اهداف غایی بیانیه، رعایت‌این بایسته‌ها و ارزش‌های اخلاق حرفه‌ای در درجه اول، به خودسازی و در درجه دوم به جامعه‌سازی و در درجه سوم به تمدن‌سازی منجر خواهد شد.

بررسی سوابق تحقیقاتی نشان می‌دهد با وجود اینکه پژوهش‌های متعددی مبتنی بر اندیشه‌ی مقام‌معظم‌رهبری انجام یافته و موضوعاتی مرتبط با تعلیم‌وتربیت مورد تحقیق بوده، اما تاکنون تحقیقی علمی و منسجمی در زمینه شناسایی ابعاد، مولفه‌ها و طراحی الگوی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی از منظر ایشان، صورت نگرفته است. لذا باتوجه به مقدمات مذکور دراین مقاله تلاش می‌شود ابعاد،

مولفه‌ها و مصادیق تعلیم‌وتربیت‌اسلامی با تحلیل بیانات آیت‌الله‌خامنه‌ای به عنوان رهبر و مقتدای جامعه اسلامی و شخصیت تاثیرگذار در ایران معاصر که آموزه‌های تربیتی ایشان بویژه در مورد جوانان و در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی مهم و راهگشا است، با فرآیند تحلیل مضمون شناسایی شده و الگوی حاصل از تبیین این مولفه‌ها تدوین گردد. بنابراین این تحقیق با رویکردی تربیتی در پی پاسخ به این سوال است که ابعاد، مؤلفه‌ها، شاخص و الگوی مفهومی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی براساس منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری کدام‌اند؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع هدف کاربردی، رویکرد به کار گرفته‌شده کیفی و از نوع تحلیل مضمون است. میدان مطالعه پژوهش کلیه بیانات مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۲ به تعداد ۴۹۱ سند، روش نمونه گیری ازنوع تمام شماری و حجم نمونه آماری برابر جامعه آماری بوده است. داده‌ها، ازطریق مطالعات کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شد. به منظور بررسی ابعاد، مولفه ها و مصادیق تعلیم‌وتربیت در دیدگاه رهبر معظم انقلاب، روش تحلیل مضمون شش مرحله‌ای براون و کلارک[1] که روشی کاربردی و سودمند برای پژوهش‌های کیفی است، انتخاب شد. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. ازاین رو، ابزار تحقیقاتی منعطف و مفیدی است که برای تحلیل حجم زیادی از داده‌های پیچیده و مفصل می‌توان از آن استفاده کرد (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). هدف استفاده از این روش در پژوهش حاضر، کشف و شناخت الگوهایی از معانی و موضوعات در داده‌های گردآوری شده از متن بیانات است که نیازمند فرایند رفت و برگشتی میان مجموعه داده‌ها و کدهایی است که از دل داده‌ها استخراج شده و در نهایت تحلیل داده‌ها و الگوی پژوهش حاصل می‌شود. به عبارت دیگر در تحلیل مضمون به روش شبکه مضامین، حرکت از مضامین مصرح وآشکار یعنی مضامین پایه‌ای به سمت مضامینی که کلی‌تر و انتزاعی‌تر هستند مانند مضامین سازمان دهنده شروع می شود ودرنهایت به مضامین یا مضمون فراگیر و اصلی متن منتهی می‌شود(خوشناموند و همکاران، ۱۴۰۲).

1 – Braun & Clarke

الگوی پیشنهادی براون و کلارک (۲۰۰۶) از سه مرحله و شش گام تشکیل شده است. در مرحله اول آشنایی با متن، کدگذاری و ایجاد کدهای اولیه و در نهایت جستجو و شناخت مضامین انجام می‌شود. در مرحله دوم به ترسیم نقشه شبکه مضامین پرداخته می‌شود. در مرحله نهایی تحلیل شبکه مضامین و ترسیم شبکه مضامین انجام می‌شود. مهم ترین اقدام در این مرحله شناخت مقوله‌های فراگیر، سازمان‌دهنده و مضامین پایه است. بر همین اساس بررسی کیفی و استخراج مضامین از بیانات رهبری، طبق مراحل شکل ۱ انجام شده است. در مرحله اول ۴۰۳ مورد از بیانات مقام‌معظم‌رهبری مرتبط با مبحث تعلیم و تربیت انتخاب شد. پس از مطالعه چندباره متن و تفکیک متن به بخش‌های کوچک‌تر، کدهای اولیه ایجاد و کدگذاری به شیوه دستی صورت گرفت. سپس مضامین مرتبط با تعلیم‌وتربیت از بخش‌های کدگذاری شده، از این بیانات استخراج و مضامین مشابه در قالب مضامین پایه دسته‌بندی شد. برای تکمیل مطالب این مرحله، ۸۸ مورد دیگر از بیانات مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. سپس تعداد ۶۶ مضمون پایه در ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده دسته‌بندی شدند و در آخر مضامین سازمان‌دهنده در قالب ۵ مضمون فراگیر قرار گرفتند.

شکل شماره ۱: مراحل پژوهش

سؤالات پژوهش

این پژوهش با هدف طراحی الگوی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری با استفاده از روش تحلیل مضمون صورت گرفته است و درصدد پاسخگویی به سوالات ذیل است:

۱- ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تعلیم‌وتربیت‌اسلامی براساس منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری کدام‌ها هستند؟

۲- الگوی مفهومی تعلیم و تربیت اسلامی براساس منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری کدام است؟

یافته‌های مربوط به پرسش اول پژوهش

سوال یکم: ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تعلیم‌وتربیت‌اسلامی براساس منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌ها هستند؟

در پاسخ به سوال‌های پژوهش، داده‌های کیفی، با واکاوی ۴۹۱ مورد از بیانات مقام‌معظم‌رهبری و طی فرآیندکدگذاری باز، محوری و درنهایت کدگذاری انتخابی، استخراج شدند. پس از مطالعه چندباره متون، شاخص های مرتبط با تعلیم و تربیت اسلامی یا همان مضامین پایه، احصا شدند. در همین مرحله براساس مشابهت‌ها و اشتراکات مفهومی، این مفاهیم تقلیل یافته ودر نهایت ۶۶ شاخص(مضمون پایه) قطعی شد. سپس با انجام فرآیند کدگذاری محوری، در ۱۱ عنوان مضمون سازمان‌دهنده یا مولفه دسته‌بندی شدند و در مرحله نهایی کدگذاری انتخابی، ۵تمامی این مضامین ذیل ۵ مضمون فراگیر یا بعد قرار گرفتند که در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: مضامین تعلیم‌وتربیت در بیانات مقام‌معظم‌رهبری

مضمون فراگیر (ابعاد)	مضمون سازمان دهنده (مولفه)	مضامین پایه (شاخص)
مبانی	علمی	پاسخگویی به نیازهای اساسی انسان، ممکن الخطا بودن انسان، عزتمندی نفس انسان، نگاه فردی و اجتماعی به انسان
	فلسفی	انتخاب‌گری، کمال‌گرائی، آزادی انسان، عقلانیت، عدالت، تربیت‌پذیری
	دینی	خدامحوری، آخرت‌گرایی، انسان‌گرایی اسلامی
ارکان	کارگزار تربیت (معلم)	تربیت انسان‌های صالح و عالم، امانت داری، خلق نیکو، وجدان کاری، نشاط
	موضوع تربیت (دانش‌آموز)	خودباوری، مسئولیت‌پذیری، مقاومت، انضباط و قانونمداری، تدین
	روش‌های تربیت	تجربه پذیری، امیدبخشی، ترویج روحیه پرسش‌گری و کنجکاوی، روش

مضمون فراگیر (ابعاد)	مضمون سازمان دهنده (مولفه)	مضامین پایه (شاخص)	
	(یاددهی و یادگیری)	علمی، خلاقیت و نوآوری، الگوسازی، اندیشه‌ورزی، ایجاد شوق به دانستن	
اهداف	غایی	بندگی، حیات طیبه، رسیدن به کمال	
	واسطه‌ای	اعتقادی	تقویت‌ایمان، مهدویت و انتظار، تبیین مسأله امامت
		اخلاقی	تهذیب اخلاق جامعه، هدایت و اصلاح انسان‌ها
		علمی	تولید علم و پیشرفت علمی
		فرهنگی- اجتماعی	پایه‌ریزی تمدن اسلامی، آرمان‌گرایی، تقویت هویت ملی و حفاظت از آن، استقلال فرهنگی
		سیاسی- اقتصادی	دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی، افزایش آگاهی سیاسی، استقلال و اقتدار اقتصادی، مبارزه با فساد، کاهش شکاف طبقاتی و مبارزه با تبعیض
		مدنی	وحدت و همدلی، همگرایی و انسجام
		زیستی	ترویج سبک زندگی اسلامی‌ایرانی، سلامت جسمی، فکری و معنوی
		شناختی	خویشتن شناسی، شناخت هدف، بصیرت
راهبردها	منابع	تکریم معلم، نخبه شناسی و نخبه پروری، استفاده بهینه از منابع طبیعی و انسانی، سرمایه‌گذاری و توسعه منابع مالی	
	برنامه	تدبر در مفاهیم قرآن، تبلیغ مبانی و ارزش‌های اسلامی، آموزش علوم انسانی اسلامی، زمینه سازی ابتکار، خلاقیت و نوآوری علمی و فنی، کار جهادی	
ارزشیابی	پایش و ارزیابی	شاخص‌سازی(بر اساس سند تحول)، اصلاح خطاها و مفاسد (اقدامات اصلاحی)	

یافته‌های مربوط به پرسش دوم پژوهش

سوال دوم: الگوی مفهومی تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری کدام است؟

پس از مطالعه، متن بیانات مقام‌معظم‌رهبری مورد بررسی تجزیه و تحلیل قرار گرفت. این بررسی چندین مرتبه ادامه پیدا کرد تا مضمونهای پایه استخراج شد. پس از مشخص شدن مضامین پایه و از طریق کنار هم قرار گرفتن موارد مشابه، مضمون‌های سازمان‌دهنده شکل یافت و در نهایت مفاهیم از حیث قرابت موضوعی در قالب مضمون‌های فراگیر طبقه بندی شد. در نهایت شبکه مضمون‌های مربوط به مضمون‌های پایه، سازمان دهنده و فراگیر درقالب الگوی مفهومی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی ترسیم شد که در شکل شماره ۲ قابل مشاهده است. مهمترین ویژگی‌این الگو، جامعیت آن در تلفیق مفاهیم همگون و پوشش تمام شاخص‌های الگوی مفهومی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی است که در ذیل به تفصیل به تشریح هر کدام از ابعاد پرداخته شده است:

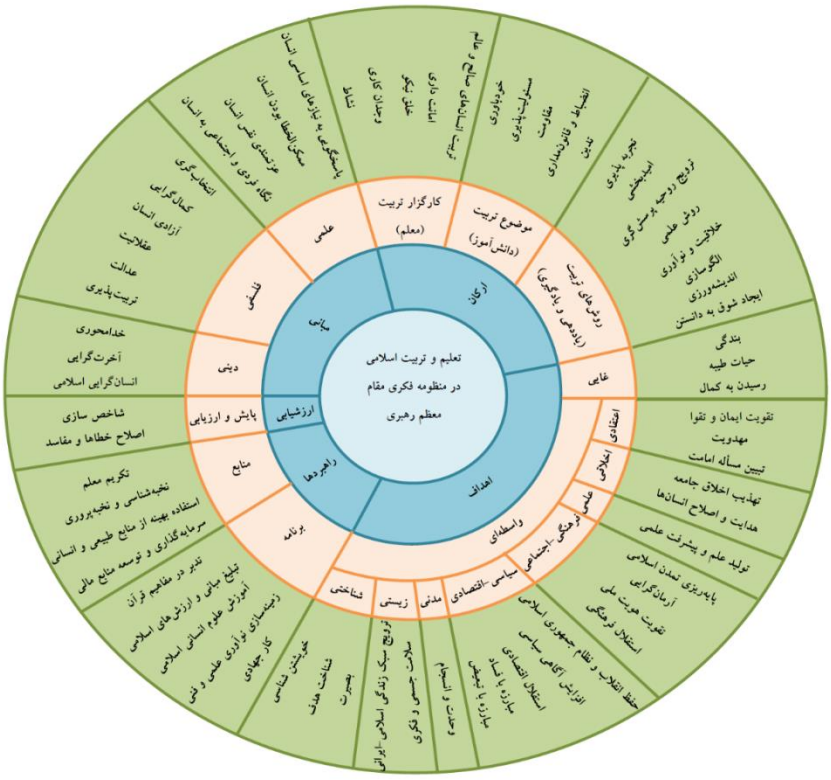

شکل۲- الگوی تعلیم‌وتربیت در منظومه فکری مقام معظم رهبری

یافته‌های تحلیلی پژوهش

این پژوهش با هدف طراحی الگوی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری انجام گرفته است. براین اساس با استفاده از روش تحلیل مضمون کدهای استخراج شده در قالب مضامین مرتب شدند و در نهایت الگوی مفهومی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی مشتمل بر ۶۶ مضمون پایه، ۱۱ مضمون سازمان دهنده و ۵ مضمون فراگیر تدوین گردید.

۱- همانگونه که از شکل شماره ۲ قابل استنباط است، اولین مضمون فراگیر (مبانی)، دارای سه مضمون سازمان دهنده علمی، فلسفی و دینی است. مبانی علمی مشتمل بر مضامین پایه پاسخگویی به نیازهای اساسی انسان، ممکن‌الخطا بودن انسان، عزتمندی نفس انسان و نگاه فردی و اجتماعی به انسان است. این یافته با مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی مندرج در مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم‌وتربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی‌ایران (۱۳۹۰) و ملکی (۱۳۹۰)، وجدانی (۱۳۹۸)، سلحشوری، یدالهی فرو خنکدار طارسی (۱۳۹۱)، نصرت‌پناه و همکاران (۱۳۹۶)، میرشاه جعفری و مقامی (۱۳۸۴)، هاشمی (۱۳۹۹) و خوش‌فر (۱۳۹۸) بطور غیر صریح همخوانی دارد. در تبیین این مضمون، رهبرمعظم‌انقلاب معتقدند که امروز بشر عینا همان نیازهایی را دارد که پنج هزار سال پیش داشت؛ نیازهای اصولی بشر، هیچ تفاوتی نکرده است. این‌که به‌وسیله پیامبر خاتم، در یک مکتب و نظام فراگیر نیازهای زندگی بشر در جامعه فرصت پیاده شدن پیدا کند یک معجزه بزرگ بود، پیغمبر توانست این نظام فکری و عملی را واقعیت ببخشد (بیانات، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹). در خصوص ممکن الخطا بودن انسان، مقام‌معظم‌رهبری (۱۳۸۶) بیان کرده‌اند که انسان باید تلاش کند خطا نکند یا کمتر بکند. کسانی هم که خطای طرف مقابل را می‌بینند، باید دلسوزی کنند و خطا را به گوش او برسانند؛ اما هوچی گری کردن، مردم را دلسرد کردن، اعتمادبه‌نفس مردم را شکستن، آن‌ها را نسبت به آینده ناامید کردن ، هیچ روا نیست (بیانات، ۱۳۸۶/۱۰/۱۳). عزت فرد یا جامعه مثل یک حصار و باروی مستحکم عمل می‌کند؛ انسان را از نفوذ و غلبه دشمن محفوظ نگه می‌دارد. هرچه این عزت در لایه‌های عمیق‌تر وجود فرد و جامعه مشاهده شود، تأثیرات‌این نفوذناپذیری بیشتر می‌شود. در اسلام نگاه به انسان از دو زاویه است، یکی نگاه به فرد انسان است به‌عنوان یک موجود دارای عقل و اختیار که او را مخاطب

قرار می‌دهد، از او مسئولیتی می‌خواهد و به او شأن می‌دهد. دیگر، انسان به‌عنوان یک کل و مجموعه انسان‌ها. این دو نگاه با هم منسجم و مکمل یکدیگرند (بیانات، ۱۳۸۶/۲/۲۵). مبانی فلسفی مضمون دیگری مشتمل بر انتخاب‌گری، کمال‌گرایی، آزادی، عقلانیت، عدالت و تربیت‌پذیری است. این یافته با یافته وجدانی (۱۳۹۸)، بهرامی‌پور و همکاران (۱۳۹۹)، عبداله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹)، وجدانی (۱۳۹۸)، هاشمی (۱۳۹۹)، محمدی‌پویا و ترکاشوند (۱۳۹۸) و سلحشوری، یدالهی فر و خنکدار طارسی (۱۳۹۱) همخوانی دارد. در تبیین مضمون انتخاب‌گری می‌توان گفت آنچه سرنوشت نهائی انسان را رقم می زند، انتخاب خود انسان است. خدای متعال‌این توانائی را به ما داده که انتخاب کنیم؛ «و هدیناه النّجدین»؛ دو راه را به انسان نشان داده که انتخاب کند (بیانات،۱۳۹۰/۱/۲۳). آن‌کسی که برای خود انتخاب می‌کند، زنده بودن خود را اثبات می‌کند. انسانی که برای او انتخاب می‌کنند نمی‌توان او را یک انسان زنده یا یک ملت زنده به‌حساب آورد (بیانات، ۱۳۸۵/۹/۲۲). مقام‌معظم‌رهبری در خصوص مضمون کمال‌گرائی تاکید دارند انسان در این عالم آمده است تا به کمال برسد. آفرینش بشر برای این است که دراین عرصه آزمایش فرصت پیدا کند و به تکامل نائل شود (بیانات، ۱۳۷۱/۱/۱۵). راه خدا راه تکامل انسان است. تکامل انسان فقط به معنای تکامل جنبه معنوی نیست و بدون کامل کردن جنبه‌های مادی این عالم، امکان‌پذیر نیست. با ساختن دنیا، با استخراج منابع عظیم این عالم و با رشد دادن به استعدادهای انسانی است که آن فضای معنوی مناسب برای بشر به وجود می‌آید (بیانات، ۱۳۷۸/۶/۸). به انسان به خاطر پیمودن راه کمال آزادی داده شده است، برای رسیدن به مرتبه عبودیت که مرتبه بسیار والایی است. آزادی هم مثل حق حیات است؛ مقدمه‌ای برای عبودیت است (بیانات، ۱۳۷۷/۶/۱۲). مضمون دیگر عقلانیت و از پایه‌های اصلی جامعه‌ی اسلامی و در عرض ایمان، مجاهدت و عزت است. در فرآیند جامعه‌سازی اسلامی، عقلانیت مهم‌ترین ابزار کار و عدالت جهت‌دهنده و ارزش‌گذار کارها در نظام اسلامی است. عقلانیت به معنای کار سنجیده، به کار گرفتن خرد و تدبیر و فکر و محاسبات؛ توجه به ظرفیت و کار کارشناسی، مطالعه درست و ملاحظه جوانب و آثار و تبعات یک اقدام است (بیانات، ۱۳۹۶/۳/۱۷) و همه کسانی که با جوان‌ها مواجه‌اند، باید رفتار عاقلانه، حکیمانه، خیرخواهانه و صلاح‌جویانه را سرمشق خود قرار دهند (بیانات، ۱۳۷۹/۱۲/۸). در تبیین مضمون عدالت باید اذعان

کرد که جهت‌گیری تعلیم‌وتربیت کشور باید به سمت برخورداری از عدالت باشد؛ یعنی آموزش‌وپرورش باید افراد عدالت‌پرور، عدالت‌خواه و عدالت‌ساز تربیت کند؛ عدالت، آن ارزش والایی است که از اول تاریخ بشر تا امروز، همواره موردنظر آحاد بشر بوده است (بیانات، ۱۳۹۷/۲/۱۹). تربیت نیروی انسانی و تربیت‌پذیری مضمون دیگری است که می‌تواند یک تمدن را محتمل و ممکن سازد و تحقق ببخشد، این نیروی انسانی باید نسلی خودساخته، دارای هویت‌ایرانی- اسلامی، محکم و عمیق، دانا، دانشمند، کارآمد، ماهر، آشنا با سبک زندگی اسلامی و سنت‌های ایرانی باشد. این رسالت آموزش‌وپرورش و معلمین است. آموزش و پرورش باید بتواند ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب را به‌درستی به‌این نسل منتقل و هویت اسلامی و ایرانی را در او نهادینه کند؛ این دوازده سال بهترین فرصت است (بیانات، ۱۴۰۱/۲/۲۱).

سومین مضمون سازمان دهنده مبانی دینی است که مشتمل بر خدامحوری،آخرت‌گرایی و انسان‌گرایی است. این یافته با یافته‌های سلحشوری، یدالهی فرو خنکدار طارسی (۱۳۹۱)، محمدی‌پویا و ترکاشوند (۱۳۹۸)، نصرت‌پناه و همکاران (۱۳۹۶) و هاشمی (۱۳۹۹) مطابقت دارد. مقام‌معظم‌رهبری معتقد است خدامحوری و توحید اولین مسئله‌ای است که باید در نظر گرفته شود، «انّا لله و انّا الیه راجعون». اگر مسئله مبدأ حل شود، بسیاری از مسائل حل خواهد شد؛ وقتی انسان به‌این مسئله معتقد شد، یک نیروی عظیم و تمام‌نشدنی را در اختیار بشر می‌گذارد. «هُوَ اللهُ الّذی لا اِله اِلّا هُو المَلِکُ القُدّوس السَّلامُ المُؤمِنُ المُهَیمِنُ؛ العَزیزُ الجَبّار المُتکَبِّر سُبحانَ الله عَمّا یشرِکُون». اما مسئله دوم آخرت گرایی، قضیه معاد، محاسبه وتمام نشدن قضایا با زوال جسم است؛ ملّتی که‌این اعتقاد را داشته باشد و در برنامه عملی‌اش‌این معنا باشد که «فَمَن یَعمَل مِثقالَ ذَرَّةٍ خَیراً یَرَه وَ مَن یَعمَل مِثقالَ ذَرَّةٍ شَرّاً یَرَه»، در زندگی‌اش تحول اساسی به وجود خواهد آمد. اعتقاد به امتداد نتایج عمل، ایثار و جهاد را معنا می‌بخشد و منطقی می‌کند (بیانات، ۱۳۸۹/۹/۱۰).

۲- مضمون فراگیر ارکان و اصول تربیت شامل مضامین سازمان دهنده: کارگزار تربیت (معلم)، موضوع تربیت (دانش‌آموز) و روش‌های تربیت است. شاخصه معلم، تربیت انسان‌های صالح و عالم، امانت‌داری، وجدان کاری، خلق نیکو و نشاط است. این یافته با یافته‌های آقا محمدی (۱۴۰۲)، شیخ سامانی و همکاران (۱۴۰۲)، محمدی پویا (۱۳۹۹)، خوش‌فر (۱۳۹۸) و هاشمی (۱۳۹۹) همخوانی دارد. مقام‌معظم‌رهبری در تبیین تربیت انسان‌های صالح و عالم فرمودند

هدفی که برای کشور ترسیم شده، برافرازی پرچم تمدن نوین اسلامی است، که راهش تربیت نسلی شجاع، باسواد، متدین، دارای ابتکار، پیش‌گام، خودباور، با انگیزه کافی برای حرکت است. کسی که چشم را به اهداف دور متوجه بکند و زندگی و وجود خودش را بگذارد در راه‌این هدف و با جدیت حرکت کند؛ در یک کلمه یعنی یک موجود انقلابی؛ انقلابی یعنی دارای سواد، دارای انضباط، دارای تدین، دارای حرکت، دارای عقل، خردمند. ما یک چنین نسلی لازم داریم (بیانات، ۱۳۹۵/۸/۲۸) و تربیت چنین نسلی رسالت آموزش‌وپرورش است؛ آموزش‌وپرورش [باید] بتواند نسلی تربیت کند که عاشق کشور، عاشق نظام، عاشق مردم باشد، نسلی که کشورش را دوست بدارد، مصالح کشورش را مصالح شخص خودش بداند؛ یک نسل محکم، قوی، عازم، جازم، باابتکار، پیشرُو، فعّال؛ این کار آموزش‌وپرورش است (بیانات، ۱۳۹۶/۲/۱۷). دراین بین معلمان علاوه برتوجه به اهمیت نقش خود، باید احساس کند امانت‌دار است؛ این امانت بسیار باارزشی است. هم ازلحاظ اخلاقی، هم ازلحاظ علمی، هم ازلحاظ رفتاری، هم ازلحاظ آگاهی‌بخشی و دانایی‌بخشی؛ روح دانایی را دراین امانت باید معلم زنده کند (بیانات، ۱۴۰۱/۲/۲۱). ایشان در همین ارتباط با اشاره به وجدان کاری فرموده‌اند، باید فرهنگ عمومی مردم شود. اگر کسی کاری انجام می‌دهد، فکر کند که یک نفر بالای سرش‌ایستاده است؛ کار باید کامل، محکم، قوی، ابتکاری و همراه با نیاز انجام گیرد (بیانات، ۱۳۷۴/۲/۱۳). در بحث موضوع تربیت (دانش‌آموز) مضامین خودباوری، مسئولیت‌پذیری، مقاومت، انضباط و قانونمداری و تدین مطرح است. مقام‌معظم‌رهبری تاکید دارد که باید در دانشگاه‌ها خودباوری ترویج شود تا اعتمادبه‌نفس ملی در یکایک جوان‌ها بروز پیدا کند(بیانات، ۱۳۷۸/۷/۲) چون جوان، مظهر امید است. در این رابطه همه مسئول‌اند. حتی جوانی هم که در عنفوان شکوفایی استعدادهاست، جزو مسئولان است؛ جوان باید احساس کند که نسبت به آینده این کشور، آینده این ملت، آینده این تاریخ مسئولیت دارد و برای ادای این وظایف نیازمند همت بلند است (بیانات، ۱۴۰۰/۸/۲۶). از طرف دیگر جوانان باید مقاوم باشند، ارزش مقاوم بودن را بفهمند؛ مقاومت، اکسیر و علاج مشکلات کشور است. روحیه مقاومت از نوجوانی باید نهادینه شود (بیانات، ۱۴۰۱/۲/۲۱). از نوجوانی و جوانی باید نظم و انضباط و تبعیت از قانون را یاد بگیرند. قانون‌گرایی خیلی مهم است و این را باید نهادینه کرد (بیانات، ۱۳۹۲/۶/۶). اما از همه‌ی‌اینها مهمتر، مسأله‌ی دیانت است. متدین

بارآوردن بچه‌ها همان چیزی است که می‌تواند آینده‌ی این کشور را آباد کند (بیانات، ۱۳۸۴/۲/۱۲). سومین مضمون از ارکان نظام تعلیم و تربیت، روش تربیت است. تجربه‌پذیری، امیدبخشی، ترویج روحیه پرسش‌گری و کنجکاوی، استفاده از روش علمی، خلاقیت و نوآوری، الگو سازی، اندیشه‌ورزی و ایجاد شوق به دانستن از مصادیق روش تربیت است. این یافته با یافته‌های هاشمی (۱۳۹۹)، میرشاه‌جعفری و مقامی (۱۳۸۴) و سلحشوری، یدالهی‌فر و خنکدار طارسی (۱۳۹۱) همخوانی دارد. در این راستا مقام‌معظم‌رهبری اشاره دارند که تحولات بزرگ اجتماعی، همواره متکی به پشتوانه‌های تاریخی و تمدنی و محصول تراکم معرفت‌ها و تجربه‌ها است که دو نکته در اینجا قابل بررسی است؛ یکی عبرت گرفتن از گذشته و دوم توقف نکردن در گذشته است(بیانات، ۱۳۹۰/۶/۲۶). انگیزه‌بخشی، امیددهی، الهام‌بخشی و بصیرت‌گرایی از خصیصه‌های یک معلم اثربخش است. در تبیین این یافته‌ها مقام‌معظم‌رهبری فرموده‌اند بدون انگیزه و یک عامل درونی،کارهای برجسته امکان‌پذیر نیست. انگیزه، ترکیبی از ایمان و آگاهی است. دراین خصوص نیز توقع از اساتید این است که به دانشجویان توان کار و نشاط کار بدهند (بیانات، ۱۳۸۹/۴/۲۳). با امید بخشیدن، فضای محیط درس و دانشگاه را فضای امید کنند چون امید، آن نیروی عظیمی است که انسان را پیش می‌برد (بیانات، ۱۳۸۸/۶/۸). باید روحیه شور و شوق ، میل به تحقیق، کنجکاوی، خسته نشدن و پیگیری کردن را پرورش داد (بیانات، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳). الگوسازی، نیز یکی از اساسی‌ترین کارهاست . [جامعه] با شناخت و پیروی از الگوها می‌تواند به درجات عالی و مقامات برتر دست پیدا کند (بیانات، ۱۳۹۱/۲/۱۳). یکی دیگر از کارهای مهم اندیشه‌ورزی است؛ معلم، باید هم علم بدهد، هم روش تفکر را بیاموزد. کودک ما باید روش تفکر صحیح و منطقی را فرا بگیرد، سطحی‌نگری و سطحی آموزی در مسائل زندگی، جامعه را زمین‌گیر می‌کند (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷)، باید فکر کردن را در جامعه نهادینه کرد، تعلیم باید طوری باشد که ذهن را بسازد، مغز را فعال کند و شوق به دانستن را در دل متعلم ایجاد نماید (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷).

۳- اهداف، سومین مضمون فراگیر است که به دو بخش غایی و واسطه‌ای تقسیم شده اند. اهداف غایی ناظر بر ابعاد بندگی، حیات طیبه و رسیدن به کمال است. این یافته با یافته‌های کهندل و همکاران (۱۳۹۴)، عبداله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹) و محمدی‌پویا و ترکاشوند (۱۳۹۸) همخوانی

دارد. مقام‌معظم‌رهبری در این رابطه می‌فرماید سعادت واقعی انسان در بندگی است. بندگی، یعنی تسلیم در مقابل خدا، یعنی شکستن آن بتی که در درون است (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷). ایشان حیات طیبه را یک زندگی شیرین و پرفایده و مطلوب، حیات پاکیزه تعریف می‌کند؛ پاکیزه بودنش به این است که انسان را در صراط کمال کمک کند و برخوردار از همه زیبایی‌ها و نیکویی‌ها باشد، هم در دنیا و هم در آخرت. حیات طیبه یعنی زندگی که در آن، هم روح انسان، هم جسم انسان، هم دنیای انسان، هم آخرت انسان تأمین است فواید اجتماعی، سعادت اجتماعی، عزت اجتماعی، استقلال و آزادی عمومی هم در آن تأمین است (سخنرانی نوروزی،۱۳۹۹/۱/۳). در نهایت هدف غایی انسان رسیدن به کمال مطلوب است.کمال بشر این است که دل و فکر او پاکیزه شود. انسان خیرخواه، بامعرفت، خداشناس و خداپرست، انسانی است که عمل، حرکات، گفتار، کردار و حتی خاطرات و خطورات ذهنی او، طبق رضای خدا انجام می‌گیرد. از او ظلمی به کسی نمی‌رسد؛ نسبت به همنوع، مهربان است و در مقابل انسان‌های دیگر و حقوق آنها، احساس تکلیف و مسئولیت می‌کند. انبیا، چنین انسانی را می‌خواهند به وجود آورند. جامعه‌ای الهی، جامعه‌ای با دل انسانی؛ با احساسات و عواطف صحیح و سالم است (بیانات، ۱۳۷۱/۱/۱۵).

تحقق اهداف واسطه‌ای منجر به تحقق اهداف غایی می‌شوند. اهداف واسطه‌ای ناظر بر اهداف اعتقادی، اخلاقی، علمی و آموزشی، فرهنگی - اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، مدنی، زیستی، جسمی و معنوی و شناختی است. اهداف اعتقادی مشتمل بر تقویت ایمان و تقوا، اعتقاد به مهدویت و انتظار و امامت و ولایت است. تقوا، وصیت اول و آخر پیامبران است. اگر تقوا باشد، هدایت الهی هم هست؛ نوری که هدف و سرمنزل و راه را به ما نشان می‌دهد، ناشی از تقوا و پرهیزگاری است (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۹/۱/۱۰). علاوه بر این یکی دیگر از مبانی مهم فکری و دینی، انتظار فرج است. انتظار فرج یعنی همه سختی‌ها قابل برداشته شدن و برطرف شدن است (بیانات، ۱۴۰۲/۱/۲۹). انتظار فرج یعنی قبول نکردن و رد کردن آن وضعیتی که براثر جهالت انسان‌ها، براثر اغراض بشر بر زندگی انسانیت حاکم شده است. انتظار دست قاهر قدرتمند الهی ملکوتی است که باید بیاید و با کمک همین انسان‌ها سیطره ظلم را از بین ببرد و حق را غالب کند و عدل را در زندگی مردم حاکم کند و پرچم توحید را بلند کند؛ انسان‌ها را بنده واقعی خدا بکند. باید برای‌این کار آماده بود (بیانات، ۱۳۸۷/۷/۲۵). بحث دیگر اعتقاد به

امامت و ولایت است. مسئله امامت و ولایت، به یک معنا زنده نگه‌داشتن اسلام است. مسئله فقط مسئله شیعه و معتقدین به ولایت امیرالمؤمنین (ع) نیست. اگر ما حقیقت غدیر را درست تبیین کنیم، می‌تواند وحدت‌آفرین باشد. اسلام عالی‌ترین مسئله در باب تشکیل جامعه اسلامی و نظام اسلامی و دنیای اسلامی را در مسئله غدیر متجلی کرده است (بیانات، ۱۳۹۱/۸/۱۰). اهداف اخلاقی مشتمل بر تهذیب اخلاق جامعه و هدایت و اصلاح انسان‌هاست. یکی از مسائل اصلی جامعه، خودسازی اعتقادی و عملی است. جاده‌ای که انسان را به خدا و نورانیت می‌رساند، تهذیب یعنی جاده ترک محرمات و به‌جا آوردن واجبات است. اگر بتوانیم مردم را با خلقیات اسلامی پرورش دهیم و صفاتی را که در صدر اسلام از یک جماعت کوچک، یک ملت عظیم و مقتدر درست کرد، در ملتمان زنده کنیم، بزرگ‌ترین دستاورد است (بیانات، ۱۳۸۶/۲/۲۵). در تبیین اهداف علمی می‌توان گفت که یقینا یکی از پایه‌های مهم هر تمدنی علم است، علم نافع. آنچه امروز نیاز است و بایستی انجام گیرد آفرینش علم است تا بر اساس آن فناوری‌های متعددی به وجود بیاید (بیانات، ۱۴۰۰/۸/۲۶). مقام‌معظم‌رهبری معتقد است اگر امروز دنیای اسلام ازلحاظ اقتصادی، فرهنگی یا سیاسی عقب‌مانده، به خاطر آن است که رقیب، مجهز به سلاح علم است و از سلاح علم برای غلبه در میدان‌های سیاست، اقتصاد و فرهنگ استفاده می‌کند (بیانات، ۱۳۸۵/۶/۲۵). «اَلعِلمُ سُلطان»؛ علم، قدرت است. اگر مسلح به علم شویم تهدید رقیب نمی‌تواند آن‌طوری که تاکنون کارآمد بوده است، باشد. علم برای پیشرفت کشور و گشایش افق آینده است (بیانات، ۱۳۹۹/۲/۲۸). اهداف فرهنگی- اجتماعی از ابعاد دیگر اهداف واسطه‌ای است که مشتمل بر پایه‌ریزی تمدن اسلامی،آرمان‌گرایی، تقویت و حفظ هویت ملی و همچنین استقلال فرهنگی است. مقام‌معظم‌رهبری پیرامون موضوع تمدن اسلامی با اشاره به آیه «وَ تِلکَ الأَیّامُ نُداوِلُها بَینَ النّاس» فرموده‌اند امروز نوبت مسلمین است که با همت خود، تمدن نوین اسلامی را شالوده‌ریزی کنند. همچنان‌که اروپایی‌ها از دانش، تجربه و فلسفه مسلمین استفاده کردند، ما هم امروز برای برپا کردن تمدن اسلامی از دانش و ابزارهای موجود جهانی استفاده می‌کنیم، منتها با روح اسلامی و معنویت (بیانات، ۱۳۹۴/۱۰/۸). دراین بین مسئله حفظ اصول و روحیه آرمان‌گرایی بسیار مهم است و توصیه مقام‌معظم‌رهبری به جوانان این است که نباید محافظه‌کار شوند، جوان باید آرمان‌گرا باشد (بیانات، ۱۳۸۶/۲/۲۵). جامعه برای رسیدن به آرمان‌های بلند و حرف‌های

بزرگ، نیازمند انسان‌های صبور، عاقل، متدین، اهل ابتکار، اهل اقدام، دور از تنبلی، مهربان، عطوف، دارای حلم، دارای شجاعت، مؤدب و پرهیزگار است (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷). در چنین جامعه‌ای است که هویت ملی تقویت و حفظ می‌گردد. سه عنصر مسلمانی، عمق تاریخی و انقلابی بودن، هویت ملت ما را تشکیل داده است. منافع ملی آن‌وقتی منافع ملی هستند که با هویت ملی ملت ایران، با هویت انقلابی ملت ایران در تعارض نباشند و با آن‌ها تطبیق داده بشود، استقلال فرهنگی هم در این است که هویت ملی حفظ شود (بیانات، ۱۳۹۶/۲/۲۳).

اهداف سیاسی و اقتصادی بعد دیگری از اهداف واسطه‌ای است که مشتمل بر دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی، افزایش آگاهی سیاسی، استقلال و اقتدار اقتصادی، مبارزه با فساد،کاهش شکاف طبقاتی و رفع تبعیض است. اهمیت دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی به این خاطر است که توسط خود مردم به وجود آمده است. مهم‌ترین وظیفه این است که از کمربند تأمینی بسیار مستحکم ملت‌ایران که هویت جمعی ما را به وجود می‌آورد- یعنی نظام اسلامی- با همه وجود پاسداری شود (بیانات، ۱۳۸۰/۸/۱۲). علاوه براین، نظام باید آگاهی سیاسی ملت و اقتدار ملی را افزایش دهد و استقلال خود را حفظ کند (بیانات، ۱۳۹۵/۴/۱۵). اولویت امروز ملت ایران، مسئله اقتصادی است. بدون یک اقتصاد قوی، عزت، امنیت و اقتدار مستمر ملی و پیشرفت همه‌جانبه به دست نمی‌آید (بیانات، ۱۳۹۶/۱/۱). در اسلام افزایش ثروت ملی، گسترش رفاه عمومی و توزیع عادلانه‌ی منابع عمومی، یک ارزش است و با تحقق‌این نگاه، در عین وجود تفاوت در جامعه، شکاف طبقاتی به وجود نخواهد آمد (بیانات، ۱۳۹۸/۸/۲۸). اجرای عدالت اجتماعی یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین خطوط در مکتب سیاسی امام بزرگوار ماست که موجب کاهش شکاف طبقاتی و رفع تبعیض می‌گردد. در همه برنامه‌های حکومت- در قانون‌گذاری، اجرا، قضا- باید عدالت اجتماعی و پر کردن شکاف‌های طبقاتی، موردنظر و هدف باشد. این کار، مهم‌ترین و سخت‌ترین مسئولیت است (بیانات، ۱۳۸۳/۳/۱۴). بعد دیگر اهداف اقتصادی و سیاسی مبارزه با فساد است که کار لازم و البته بسیار دشواری است. فساد، مردم را ناامید و مأیوس می‌کند، فساد یک بیماری مسری و بسیار خطرناک و موجب هلاک جامعه است. بایستی بدون ملاحظه با فساد مبارزه کرد، هر جا که هست (بیانات، ۱۴۰۲/۱/۱۵). با فساد اخلاقی و فرهنگی هم باید مقابله و مبارزه کرد (بیانات، ۱۴۰۰/۶/۶). اهداف مدنی، از دیگر ابعاد اهداف واسطه‌ای و

مشتمل بر وحدت، همدلی، همگرایی و انسجام است. مراد از وحدت، وحدت در تشخیص و حفظ منافع امت اسلامی است (بیانات، ۱۴۰۱/۷/۲۲). آنچه صلابت این ملت را حفظ خواهد کرد، وحدت حول محور ایمان و انقلاب است که یک ملت مصمم، عازم، مؤمن، متحد و یکپارچه را شکل می‌دهد (بیانات، ۱۳۸۱/۴/۲۶).

در بیانات مقام معظم رهبری، ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی و سلامت جسمی، فکری و معنوی به عنوان یک هدف زیستی قابل استنباط است. باید مصادیق این سبک زندگی در اندیشه و عمل مشخص و به عنوان دستورالعمل منتشر شود (بیانات، ۱۳۹۵/۴/۱۲) که اگر بخواهیم به‌صورت درست اسلامی مدیریت شود، راهش فرهنگ‌سازی است.

اهداف شناختی بعد دیگری از اهداف واسطه‌ای است که ناظر بر خودشناسی، شناخت هدف و بصیرت است. این معرفت، عبارت از مجموعه‌ای از شناخت‌ها است: شناخت خود به عنوان یک فرد، شناخت خود به عنوان جزیی از مجموعه عظیم امت اسلامی، شناخت نمونه و نمایی از آن امت واحده، شناخت عظمت و رحمت خدا، و شناخت دشمن. برای شناخت هدف، به بصیرت و هوشیاری و برای حرکت خستگی‌ناپذیر و مداوم در راه تحقق هدف به احساس مسئولیت نیاز است (بیانات، ۱۳۸۴/۱/۲۵). بصیرت یعنی تیزبین بودن و راه درست را شناختن و با شناخت راه درست راه رفتن (مقام‌معظم‌رهبری، ۱۳۹۹). بصیرت در هدف، بصیرت در وسیله، بصیرت در شناخت دشمن، بصیرت در شناخت موانع راه، بصیرت در شناخت راه‌های جلوگیری از این موانع و برداشتن آنها، لازم است (بیانات، ۱۳۸۸/۷/۱۵).

۴- راهبردها، چهارمین مضمون فراگیر و در برگیرنده منابع و برنامه‌ها است. این یافته‌ها با یافته‌های نصرت‌پناه و همکاران (۱۳۹۶)، میرشاه‌جعفری و مقامی (۱۳۸۴)، هاشمی (۱۳۹۹)، عبداله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹)، مجاهد و احمدی‌فر (۱۴۰۰) همخوانی دارد. مؤلفه تکریم معلم، نخبه‌شناسی و نخبه‌پروری، استفاده بهینه از منابع طبیعی و انسانی، سرمایه‌گذاری و توسعه منابع مالی از مضامین پایه برنامه است. مقام‌معظم‌رهبری، هدف اصلی جلسات سالانه با معلمان را تکریم نمادین معلم و حرفه تعلیم می‌داند، تا این کار در جامعه همگانی شود (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷)؛ وقتی معلم توجه کند و بداند که آینده کشور متأثر از همت او و حکمت او است، به او امید و انگیزه می‌دهد که بتواند کار خود را خوب انجام بدهد و شأن خود را والا بداند. دومین عامل،

آموزش‌وپرورش است که باید در عمل، معلمین را موردحمایت قرار بدهد. آموزش‌وپرورش به‌مراتب، مهم‌تر از دیگر دستگاه‌های سازندگی کشور و جای سرمایه‌گذاری است؛ عامل سوم، دستگاه‌های تبلیغاتی‌اند که باید فرهنگ‌سازی کنند تا احترام و اکرام معلم باید به‌صورت یک فرهنگ عمومی دربیاید (بیانات، ۱۳۹۹/۶/۱۱). مقام‌معظم‌رهبری (۱۳۸۹) در خصوص نخبه‌شناسی و نخبه‌پروری تاکید دارند که عمده تمرکز سرمایه‌گذاری‌های مادی و معنوی باید بر روی مسئله علم و فناوری و نخبه‌پروری باشد (بیانات، ۱۳۸۹/۷/۱۴). نگاه راهبردی به نخبگان از چند منظر انجام می‌گیرد. یک منظر، منظر خرسندی و افتخار و احساس امید و مانند این‌ها است؛ یک دیدگاه، تأثیر نخبگان در برنامه‌ریزی برای مسائل کشور است. دیدگاه سوم، پیشرفت علمی کشور است. نخبگان می‌توانند علم را پیشرفت بدهند و کشور را به موضع اقتدار و عزتی برسانند. دیدگاه چهارم، جلو بردن مرزهای دانش است. لذا باید نخبه‌ها شناسایی، جذب، هدایت و سازمان‌دهی شوند (بیانات، ۱۳۹۷/۷/۲۵). ایشان علاوه بر اینکه بر سرمایه انسانی و توانمندی شناختی و روانشناختی و استفاده بهینه از منابع طبیعی و انسانی تاکید دارد، سرمایه‌گذاری مادی را موضوع مهمی برای ایجاد رونق اقتصادی، افزایش تولید و جهش تولید است (بیانات، ۱۳۹۹/۲/۱۷).

برنامه، از دیگر مؤلفه‌های راهبرد است که ناظر بر تدبر در مفاهیم قرآن، تبلیغ مبانی و ارزش‌های اسلامی، آموزش علوم انسانی اسلامی، زمینه‌سازی ابتکار، خلاقیت و نوآوری علمی و فنی و کار جهادی می‌باشد. تاکید بر تعلیم و تدبر قرآن از آن روست که قرآن کتاب نور، معرفت، نجات، سلامت، رشد و تعالی و کتاب قرب به خداست (بیانات، ۱۳۷۳/۱۰/۱۴) و اگر قرآن در جامعه رواج یابد و حفظ قرآن رایج بشود، جامعه برای عمل به آن نزدیک می‌شود (بیانات، ۱۳۹۳/۳/۱۳). باید با تأمل و تدبر در قرآن به تبلیغ مبانی و ارزش‌های اسلامی پرداخت، تبلیغی که اسلام به آن امر می‌کند، وظیفه‌ای است که هم جنبه الهی دارد هم جنبه انسانی؛ در تبلیغ، باید دو چیز را با حداکثر اهتمام، مورد توجه قرار داد: یکی گزینش مخاطب و دیگری گزینش محتوا. امروز علاوه براین‌که باید به مسائل اعتقادی اسلام پرداخت و اعتقاد به اسلام را در ذهن‌ها و دل‌ها راسخ نمود، باید اعتقاد به حاکمیت اسلام را هم راسخ کرد (بیانات، ۱۳۷۷/۲/۲). این کار نیازمند آموزش علوم انسانی اسلامی است. علوم انسانی آن‌وقتی صحیح، مفید، تربیت‌کننده صحیح انسان

و به نفع فرد و جامعه خواهد بود که بر اساس تفکر الهی و جهان‌بینی الهی باشد (بیانات، ۱۳۹۳/۴/۱۱). فرهنگ را با کار جهادی باید کارگردانی کرد.کار جهادی، کار بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر و استفاده از همه ظرفیت‌های وجودی و ذهنی و اعتماد به جوان‌هاست. روحیه جهادی یعنی کار را برای خدا انجام دادن، کار را وظیفه خود دانستن، همه نیروها را در راه کار درست به میدان آوردن (بیانات، ۱۳۸۴/۱۰/۱۴).

ارزشیابی، ششمین مضمون فراگیر است. شاخص‌سازی و اصلاح خطاها و مفاسد (اقدامات اصلاحی) از مؤلفه‌های استخراج شده این مضمون است. در طرح تحول، در درجه اول باید هدف‌های کلان که متکی به اسلام، وحی، مبادی محکم عقیدتی و قرآنی و نیازهای حقیقی جامعه‌ایرانی است، مشخص بشود. سپس بر اساس‌این اهداف، دستورالعمل‌ها و راهبردهای کلی تعیین شود و بر اساس راهبردها، مشخص شود که جزء‌به‌جزء هدف‌های عملیاتی چیست و در هر بخشی چگونه و بر اساس چه برنامه‌ای عمل کنیم. دو چیز مهم دراین برنامه جامع، لازم است: زمان‌بندی و تعیین شاخص‌ها جهت سنجش میزان پیشرفت (بیانات، ۱۳۹۹/۶/۱۱). اصلاح خطاها و مفاسد و اقدامات اصلاحی یکی دیگر از کارکردهای ارزشیابی است. اشکال کار انسان‌ها، غفلت از خطای خود، غفلت از لزوم اصلاح و غفلت از اجرایی کردن اصلاح در خود است. در مرحله اول- که مرحله مقدماتی و جزو بزرگ‌ترین وظایف ماست- خودمان اصلاح می‌شویم؛ یعنی همه کارها مقدمه اصلاح خود و کسب رضای الهی از خود است. مرحله بعد، اصلاح اجتماعی است؛ یعنی مسیر و هدف جمعی و کارکرد عمومی را در حوزه توانایی خودمان اصلاح کنیم (بیانات، ۱۳۸۴/۲/۱۹).

نتیجه‌گیری

تعلیم و تربیت و به فعلیت رساندن استعدادهای انسان‌ها و تربیت نیروهای توانمند و مهذب برای ادارهٔ جامعه اسلامی برعهده نهاد تعلیم و تربیت است. این امر زمانی محقق خواهد شد که دانش تعلیم‌وتربیت به صورت علمی،منسجم و مبتنی بر تعالیم اسلامی شکل گرفته باشد. از طرف دیگر، آرمان بلند انقلاب اسلامی، تحقق تمدن نوین اسلامی است. طی مسیر تمدن‌سازی نیازمند اقتضائات تعلیم و تربیتی است تا تربیت بالنده و هدایت صحیح افراد به سمت سعادت صورت

گیرد. در این راستا شناخت مبانی و اصول تعلیم‌وتربیت‌اسلامی با تحلیل بیانات آیت‌الله‌خامنه‌ای به عنوان رهبر و مقتدای جامعه اسلامی و شخصیت تاثیرگذار در ایران معاصر که آموزه‌های تربیتی ایشان بویژه در مورد جوانان و در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی مهم و راهگشا است، امری ضروری است. از این‌رو پژوهش حاضر، با هدف طراحی الگوی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام‌معظم‌رهبری صورت گرفت.

نتایج پژوهش موید این مطلب است که در دیدگاه مقام معظم رهبری، تعلیم‌وتربیت‌اسلامی دارای مبانی علمی، فلسفی و دینی است که توجه به این مبانی محتوا و مسیر تعلیم و تربیت را در مسیر صحیح و رو به سوی کمال حفظ و هدایت خواهد کرد. معظم له، مهمترین ارکان تعلیم‌وتربیت را کارگزار (معلم)، موضوع(دانش‌آموز) و روش تعلیم و تربیت می‌داند و تاکید می‌نماید که باید مورد توجه مسئولان آموزش و پرورش و آموزش عالی باشند تا با برطرف نمودن نقاط ضعف و تقویت نقاط قوت و همچنین حمایت همه جانبه از آنها، موجبات تحول و تعالی نظام تعلیم‌وتربیت فراهم گردد. دستیابی به اهداف غایی و واسطی تعلیم‌وتربیت‌اسلامی در حوزه های مختلف اخلاقی، علمی، دینی، سیاسی و ... که مدنظر مقام معظم رهبری است و به تفصیل توضیح داده شده، نیازمند اتخاذ راهبرد مناسب در زمینه بهره‌گیری از منابع انسانی و فیزیکی است که با برنامه و روش بهینه عملیاتی خواهد شد. در این مسیر، پایش و ارزیابی مداوم، اقدام مهم و ضروری است که باید انجام شود. این الگو می‌تواند سرلوحه حرکت نظام تعلیم‌وتربیت کشور در تراز تمدن اسلامی قرار گیرد.

فهرست منابع

Abdollah Nasab, Mohammad Reza; Kaykha, Najmeh (2019). Political Education in the Thought of Ayatollah Khamenei Based on the Theory of Nature. Islamic Political Research, Year 8, Issue 17, 107-130. (In Persian)

Abedi-Jafari, Hassan; Taslimi, Mohammad Saeed; Faghihi, Abolhasan; Sheikhzadeh, Mohammad (2011). Theme and theme network analysis, a simple and efficient method for explaining patterns in qualitative data. Strategic Management Thought, Year 5, Issue 2, Serial No. 10, 151-198. (In Persian)

Agha Mohammadi, Mohammad Ali. (1402). Explanation of the components and characteristics of ideological and political education and training of the civilizing armed forces based on the statements of the Supreme Leader. Research on Islamic Education Issues, 31(58), 93-118. DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.1.4.0. (In Persian)

Ansarian, Hossein (1997). The Education System in Islam. Qom: Umm Abiha Publications. (In Persian)

Bagheri, Khosrow (2010). An Introduction to the Philosophy of Education and Training of the Islamic Republic of Iran. Scientific and Cultural Publications, Tehran, Second Edition. (In Persian)

Beheshti, Mohammad (2009). Opinions of Muslim Scientists in Education and Its Foundations: Faiz Kashani. Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books. (In Persian)

Beheshti, Saeed; Maleki, Hassan; Asadzadeh, Hassan; Fatemi, Majdeh (1401). Educational strategies derived from Quranic anthropology with emphasis on the role of tendencies in human existence. Journal of Quranic Education. 13(48), 65-94. (In Persian)

Cheragh Cheshm, Abbas (2010). Tarbiat. Tehran: Young Thought Center. (In Persian)

Davoudi, Mohammad; Ezader, Hossein. (1400). Philosophy of Islamic Education, Qom, Publications, Institute of Seminary and University and Farhangian University, First Edition. (In Persian)

Dewey, John (2003). Experience and Education, translated by Seyyed Akbar Mir-Hosseini, Tehran: Book Publishing House. (In Persian)

Generalities of the Iranian Education System (1988). Approved by the Council for Fundamental Changes in the Education System, Tehran, Ministry of Education. (In Persian)

Generalities of the Iranian Education System (1988). Approved by the Council for Fundamental Changes in the Education System, Tehran, Ministry of Education. (In Persian)

Hashemi, Fereshteh Sadat (2019) Imam Sajjad's (AS) approach to spiritual and jurisprudential education centered on Sahifa Sajjadiyeh. Master's thesis, Shahid Ashrafi Isfahani University, Faculty of Law and Theology. (In Persian)

Hojjati, Seyyed Mohammad Bagher (2007) Islam and Education. Tehran: Islamic Culture Publishing House. (In Persian)

Imam Khamenei, a collection of statements available on the website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of Her Holiness Grand Ayatollah Seyyed Ali Khamenei. (In Persian)

Khadivi, Asadollah. (2013) A New Look at the Curriculum, Tabriz, Nasr Parvaneh Publications: Shayest. (In Persian)

Khadivi, Asadollah. (2016) Trends in Educational Supervision and Leadership (Concepts, Principles, Techniques and Models), Tabriz, Shayesteh Publications. (In Persian)

Khoshfar, Mohsen; Hosseini, Mina Sadat; Salmaninejad, Akram (2019). Educational model of the verses of Hajj based on the interpretation of Al-Mizan, Islam and Educational Research, Year 11, No. 2 (22), 104-79. (In Persian)

Khoshnamond, Mohsen, Fayyaz, Irandokht, Sahraei-Parizi, Fatemeh and Mahmoudi-Raja, Seyyed Zakaria (1402). Analysis of the epic components in the biography of Martyr Soleimani and its educational results in realizing the statement of the second step of the Islamic Revolution. Research on Islamic Education Issues, 31(61), 301-342. DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.61.11.7. (In Persian)

Kohandel, Javad; Mostafalou, Fatemeh; Mostafalou, Hamidah (2015). The relationship between Islamic education and the biological and physical spheres: a document of fundamental transformation based on the orders of the Supreme Leader. The First National Conference on Modern Sports Sciences, Professional Sports and Health Promotion. (In Persian)

Mirshah Jafari, Seyyed Ibrahim and Maqami, Hamid (2005). An approach to the Islamic educational system from the perspective of Sahifa Sajjadieh. Quarterly Journal of Religious Thought, 1 (15). (In Persian)

Mohammadi-Poya, Faramarz; Torkashvand, Sina (2019). Education as a foundation for a new Islamic civilization with emphasis on the thought of the Supreme Leader. Research in Islamic Education Issues, 28th Year, New Volume, No. 46, 103-124. DOR: 20.1001.1.22516972.1399.28.46.5.0. (In Persian)

Mujahid, Seyyed Zuhair; Ahmadifar, Mustafa (1400). Methods of Political Education in the Quranic and Hadith Perspective of the Supreme Leader. Specialized Bi-Quarterly Journal of Quranic Thoughts, Year 8, No. 15-16, 25-42. (In Persian)

Nazari, Farhad (1400). Professional ethics in educational centers, with emphasis on the declaration of the second step of the revolution. Professional ethics in education, first year, issue 1, 126-156. (In Persian)

Nosratpanah, Siavash; Nedaei, Hashem; Amiri, Mitra (2017). Principles of Education from the Perspective of the Supreme Leader in the Educational Missions of the IRGC. Research in Islamic Education Issues, 25th Year, New Volume, No. 63, 31-52. DOR: 20.1001.1.22516972.1396.25.36.2.6. (In Persian)

Ozman, Howard. A.; Craver, Samuel. M. (2017). Philosophical Foundations of Education. Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications, Qom, Third Edition. (In Persian)

Rahmani, Homa. (1401) Analysis and reflection on Steiner Waldorf's philosophy of education. Philosophical Studies, 16 (39), 233-233. (In Persian)

Rezaei, Esmaeil; Khosravi, Hossein; Pourshafei, Hadi. (2018) A look at the basics of education and its types. Second International Conference on Psychology, Counseling, Education and Training. (In Persian)

Salahshouri, Ahmad; Yadolahifar, Mohammad Javad; Khanqdar Tarsi, Masoumeh. (2012) Research on the foundations and components of political education from the perspective of Imam Khomeini, Islamic Revolution Research Journal, 2 (5), 111-126. (In Persian)

Sheikh Samani, Elham; Mahmoudi, Mehdi; Sarmadi, Mohammad Reza; Maleki, Hamid. (1402). Representation of Islamic Education in Content Analysis of Sahifa Sajjadieh, Scientific Journal of Education and Learning Research, Volume 20, Number 2, Serial 38, 61-73. (In Persian)

Vojdani, Fatemeh (2019). Investigating the relationship between the philosophy of education and modern Islamic civilization and explaining the desired educational philosophy based on the perspective of the Supreme Leader. Aineh-e-Marafet Scientific Journal, Year 19, Issue 59, 129-152. (In Persian)